

Εισαγωγή

Τα «στρατόπεδα» έχουν αναδειχθεί τα τελευταία χρόνια σε βασικό αντικείμενο συζήτησης για την κοινωνία της Θεσσαλονίκης. Στη σκιά δεσμεύσεων της κεντρικής εξουσίας για αποδέσμευση μέρους των εκτάσεων που κατείχαν μέχρι σήμερα οι στρατιωτικές δυνάμεις στον ευρύτερο δυτικό τομέα της πόλης, οι απόψεις για τον τρόπο χρησιμοποίησης των παραχωρούμενων εκτάσεων και οι συζητήσεις μεταξύ των τοπικών αρχόντων για τον διοικητικό επιμερισμό τους έρχονται συχνά - πυκνά στο προσκήνιο, επιβεβαιώνοντας ένα ισχυρό ενδιαφέρον για αυτούς τους μεγάλου μεγέθους, κατά κύριο λόγο αδόμητους χώρους, που η μεταπολεμική οικιστική ανάπτυξη έφερε στο εσωτερικό ή το πολύ στα όρια του πολεοδομικού συγκροτήματος της Θεσσαλονίκης.

Στην όλη συζήτηση, όμως, υπάρχει μια βασική παράμετρος που φαίνεται να έχει υποτιμηθεί ή τουλάχιστον να μην έχει εξεταστεί επαρκώς. Τα στρατόπεδα αποτελούν λειτουργικές εγκαταστάσεις και ως τέτοιες διαθέτουν κτήρια και συγκροτήματα, ενταγμένα σε ένα φυσικό και τεχνητό περιβάλλον. Η πρόθεση επαναπροσδιορισμού του λειτουργικού τους προορισμού, έστω και σε τμήματα, απαιτεί την ολοκληρωμένη αξιολόγηση αυτού του δυναμικού και, λαμβάνοντας υπόψη το διαμορφωμένο περιβάλλον του, την τεκμηριωμένη τοποθέτηση απέναντι στον τρόπο διαχείρισής του μέσα στα σχέδια των τοπικών κοινωνιών για την αναβάθμιση των εκχωρούμενων εκτάσεων.

Στο ζήτημα της αξιολόγησης του κτιριακού αποθέματος των στρατοπέδων του ευρύτερου πολεοδομικού συγκροτήματος καταγράφονται ήδη σημαντικές εξελίξεις. Αναφερόμαστε στο χαρακτηρισμό από πλευράς Υπουργείου Πολιτισμού ως «ιστορικών τόπων» των στρατοπέδων «Παύλου Μελά» στη Σταυρούπολη (1) (ΦΕΚ 1786/Β/02-12-2003) και «Κόδρα» στην Καλαμαριά (2) (ΦΕΚ 986/Β/14-07-2005). Οι δυο χαρακτηρισμοί επιβεβαίωσαν την ικανότητα δυο εκ των μεγαλύτερων στρατιωτικών εγκαταστάσεων της πόλης να δράσουν ολόκληρες ως σημεία αναφοράς για την ιστορική μνήμη, θέτοντας παράλληλα σε ισχύ το απαραίτητο πλαίσιο ελέγχου και έγκρισης των επεμβάσεων που θα πραγματοποιηθούν εφεξής στο εσωτερικό τους, ώστε να μην πληγεί η σχετικά πρόσφατα επισημοποιημένη ιδιότητά τους. Το ερώτημα, όμως, παραμένει: τι ισχύει για το κτιριακό δυναμικό των υπόλοιπων στρατοπέδων της πόλης και ειδικά σε εκείνα του δυτικού της τομέα, πέραν του στρατοπέδου «Παύλου Μελά»;

1 Στρατόπεδο «Παύλου Μελά», πανοραμική άποψη.

2 Στρατόπεδο «Κόδρα», πανοραμική άποψη.

Η πρωτοβουλία απάντησης σε ένα κρίσιμο ερώτημα

Αναγνωρίζοντας την κρισιμότητα του παραπάνω ερωτήματος και επιθυμώντας να δώσει μια πρώτη απάντηση, η Μόνιμη Επιτροπή Αρχιτεκτονικών Θεμάτων του Τμήματος Κεντρικής Μακεδονίας του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδας ενέταξε στο πρόγραμμα δράσης της για την τριετία 2004 – 2006 τη συγκρότηση μιας Ομάδας Εργασίας με σκοπό τη μελέτη του κτιριακού δυναμικού των στρατιωτικών εγκαταστάσεων της Θεσσαλονίκης και τον εντοπισμό τυχόν αξιόλογων κτηρίων και συνόλων. Σε συνέχεια της απόφασης αυτής, ζητήθηκε και δόθηκε από το Γενικό Επιτελείο Στρατού άδεια εισόδου στελεγών του επιμελητηρίου σε έξι στρατόπεδα του πο-

εισόδου στελεχών του επιμελητηρίου σε έξι στρατόπεδα του πολεοδομικού συγκροτήματος, προκειμένου να μελετηθούν οι επιμέρους εγκαταστάσεις τους. Πρόκειται για τα στρατόπεδα «Πεδίου Άρεως», «Παπακυριαζή», «Μεγάλου Αλεξάνδρου», «Ζιάκα», «Καρατάσιου» και «Κακιούση».

Με δεδομένη την άδεια αυτή, η Διοικούσα Επιτροπή του Τμήματος ενέκρινε στην 7^η Τακτική της Συνεδρίαση για το έτος 2005 την «Ανάθεση σε ομάδα επιστημόνων της καταγραφής αξιολογών κτηρίων και συνόλων σε στρατόπεδα του πολεοδομικού συγκροτήματος Θεσσαλονίκης». Με την ίδια απόφαση, εγκρίθηκε η στελέχωση της ομάδας από τον Δημήτρη Ζυγομαλά, αρχιτέκτονα με μεταπτυχιακές σπουδές στη συντήρηση ιστορικών κτηρίων και συνόλων, μέλος της Μόνιμης Επιτροπής Αρχιτεκτονικών Θεμάτων, και τις Κέλλυ Παπαϊωάννου και Γιώτα Χαλιάζη, αρχιτέκτονες με μεταπτυχιακές σπουδές στην αρχιτεκτονική τοπίου.

Διαδικασία και ιδιαιτερότητες της καταγραφής

Το έργο της Ομάδας Εργασίας ξεκίνησε με την πραγματοποίηση τετράωρων επισκέψεων στα έξι στρατόπεδα, μετά από σχετική συνεννόηση με τους διοικητές των εντός αυτών στρατωνιζόμενων μονάδων. Σημείο αφετηρίας αποτέλεσε το στρατόπεδο «Πεδίου Άρεως», όπου εδρεύει η διοίκηση των σχηματισμών της ευρύτερης περιοχής της Θεσσαλονίκης και για το λόγο αυτό κατέστη δυνατό να παραχωρηθούν τοπογραφικά σχέδια, τόσο για τη συγκεκριμένη, όσο και -εκ των προτέρων- για τις υπόλοιπες στρατιωτικές εγκαταστάσεις (3). Ακολούθησαν κατά σειρά επισκέψεις στα στρατόπεδα «Παπακυριαζή», «Μεγάλου Αλεξάνδρου», «Καρατάσιου», «Κακιούση» και «Ζιάκα».

Και στις έξι περιπτώσεις, ο χρόνος της επίσκεψης αναλώθηκε σε περιήγηση συνοδεία αξιωματικού ασφαλείας, με ενδιάμεσες στάσεις στα σημεία εντοπισμού αξιολογών κτηρίων και συνόλων. Τα τελευταία φωτογραφήθηκαν, ενώ ταυτόχρονα καταγράφηκαν πληροφορίες σχετικά με τη χρονολόγηση, τα υλικά και τον τρόπο κατασκευής, την ογκοπλασία, την εσωτερική υποδιαίρεση, τα επιμέρους μορφολογικά στοιχεία και, ειδικά στην κλίμακα του συνόλου, για τη μορφή του αδόμητου χώρου.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η καταγραφή έγινε με τη μέγιστη δυνατή ακρίβεια που επέτρεπε μια σειρά παραγόντων, συγκεκριμένα, ο περιορισμένος χρόνος της ενασχόλησης με το κάθε κτήριο ή σύνολο, η αδυναμία εισόδου στο εσωτερικό αρκετών κτισμάτων, η κατά κανόνα καλή έως πολύ καλή κατάσταση των επιχρισμάτων που απέκρυπταν έτσι τον τρόπο δομής, και η εσωτερική επένδυση των στεγών που συχνά καθιστούσε αδύνατη την εξέταση του φέροντα οργανισμού τους. Στα πλαίσια μιας πρωταρχικής αξιολόγησης, που ήταν εκ των προτέρων δεδομένο ότι δε θα περιλάβει τη χρήση ειδικών οργάνων ή την πραγματοποίηση μικρής κλίμακας τομών στα επιχρίσματα και τις οροφές των κτηρίων, θα θεωρούσαμε πάντως απολύτως επαρκή τα στοιχεία που συλλέχθηκαν, με την ευχή, βέβαια, μια αναλυτικότερη εξέταση να συμπληρώσει την καταγεγραμμένη πληροφορία.

Τις επιτόπιες επισκέψεις ακολούθησε η σύνταξη ατομικών δελτίων για τα κτήρια και σύνολα που επισημάνθηκαν, παράλληλα

3 Τοπογραφικά σχέδια των στρατοπέδων «Καρατάσιου» (επάνω) και «Μεγάλου Αλεξάνδρου» (κάτω) από το αρχείο των μονάδων και σχηματισμών του Γ.ΣΣ.

με την αποτύπωσή τους κατά στρατόπεδο στα τοπογραφικά διαγράμματα που είχαν παραχωρηθεί. Τα δελτία δημιουργήθηκαν με συμπλήρωση ενιαίας φόρμας σε περιβάλλον Microsoft Excel. Εκτός από μια γενική εξωτερική φωτογραφία και απόσπασμα τοπογραφικού με σημειωμένη τη θέση του εκάστοτε στοιχείου, σε αυτά καταχωρήθηκαν η χρονολόγηση, η χρήση, η περιγραφή, η κατάσταση διατήρησης, η αξιολόγηση και το εκτιμώμενο πλαίσιο προστασίας. Με γνώμονα, δε, την εύκολη επισκόπηση και αντιπαραβολή των δελτίων, αρκετά από τα παραπάνω πεδία συμπληρώθηκαν με βάση ομάδες σταθερών τιμών, συγκροτημένες παράλληλα με την ανασκόπηση των πληροφοριών που είχαν συγκεντρωθεί, ώστε να καλυφθεί με επάρκεια η πολλαπλότητα των τελευταίων. Πρόκειται για τη χρήση, όπου επιλέχθηκαν σκόπιμα αρκετά γενικοί προσδιορισμοί, ώστε να εξασφαλίζεται η αναγκαία για λόγους ασφαλείας απόκριση των επακριβώς στεγαζόμενων δραστηριοτήτων, την κατάσταση διατήρησης και την εκτίμηση του πλαισίου προστασίας. Στο τελευταίο, υπογραμμίζεται ότι επιδιώχθηκε μια πρωταρχική εκτίμηση της έκτασης της μελλοντικής μέριμνας για το εκάστοτε αξιόλογο στοιχείο, χωρίς να προδικάζεται η έκταση της ενδεχόμενης υπαγωγής του στο θεσμοθετημένο καθεστώς προστασίας μνημείων.

Τα αποτελέσματα της καταγραφής

Η αξιοποίηση της πληροφορίας που συγκεντρώθηκε από τις επιτόπιες επισκέψεις απέδωσε συνολικά 61 δελτία καταγραφής κτηρίων, 3 δελτία καταγραφής κτηριακών συγκροτημάτων και 7 δελτία καταγραφής κτηριακών συνόλων. Σημειωτέον, ότι στα 61 δελτία περιλαμβάνονται ένα προς ένα τα κτήρια στα οποία αναλύονται τόσο τα συγκροτήματα, όσο και τα σύνολα, όπως αντίστοιχα στα 3 δελτία περιλαμβάνονται όλα τα συγκροτήματα στα οποία επιμερίζονται τα σύνολα. Επιπρόσθετα, κτήρια που επισημάνθηκαν σε πολλαπλά αντίγραφα εντός του ίδιου στρατοπέδου καταγράφηκαν σε ένα και μόνο δελτίο, με ειδική μνεία στη διάταξη και τις τυχόν διαφοροποιήσεις μεταξύ των επιμέρους μονάδων. Κατά συνέπεια, θα ήταν ορθότερο να κάνουμε λόγο για 61 καταγεγραμμένες κτηριακές μονάδες, που καλύπτουν συνολικά 99 αυτοτελή κτήρια.

Ας δούμε στο σημείο αυτό τα αποτελέσματα της καταγραφής κατά στρατόπεδο.

α. Στρατόπεδο «Πεδίου Άρεως»

Μέσα στα όρια του στρατοπέδου «Πεδίου Άρεως», αναγνωρίστηκε ένα ξεχωριστό αρχιτεκτονικό σύνολο, αποτελούμενο από το πρωταρχικό κτηριακό δυναμικό της στρατιωτικής εγκατάστασης και μια σειρά νεότερων, πλην αξιόλογων κατασκευών οι οποίες, όπως και οι αρχικές, παρατάσσονται γύρω από έναν εξαρχής αδόμητο κεντρικό χώρο (4). Από το πρωταρχικό κτηριακό δυναμικό, που χρονολογικά ανάγεται στην τελευταία φάση της οθωμανικής κατοχής της Θεσσαλονίκης, αναγνωρίστηκαν το Στρατηγείο, το μόνο στοιχείο από όσα καταγράφηκαν στα έξι στρατόπεδα που έχει χαρακτηριστεί ως μνημείο, ο περίκεντρος ναός του Αγίου Κωνσταντίνου, το κτήριο του Πολεμικού Μουσείου και από δυο πεντάδες όμοιων στρατώνων, με τη χαρακτηριστική συμμετρική παράταξη

4 Στρατόπεδο «Πεδίου Άρεως», πανοραμική άποψη.

και εναλλαγή εκατέρωθεν του κεντρικού χώρου. Στις αξιόλογες νεότερες κατασκευές που συμπληρώνουν αυτό το σύνολο περιλαμβάνονται δυο συγκροτήματα και δυο πανομοιότυπα κτήρια διαμονής οπλιτών (το ένα εξ αυτών σήμερα λειτουργεί ως Στρατοδικείο – Ναυτοδικείο – Αεροδικείο), όλα σε επίσης συμμετρική διάταξη εκατέρωθεν της κεντρικής έκτασης, το τετραώροφο διοικητήριο, όπου στεγάζονται τα στρατολογικά γραφεία, και το τριώροφο κτήριο των ξενώνων. Μαζί με τα κτήρια, επισημάνθηκε, τέλος, η ύπαρξη δέντρων μεγάλης ηλικίας, χαρακτηριστικών του κλίματος της Θεσσαλονίκης, τόσο σε ενιαίες ζώνες στην πλευρά της Λεωφόρου Στρατού και παράλληλα προς την εσωτερική όψη του Πολεμικού Μουσείου, όσο και σε διάσπαρτες θέσεις εντός του στρατοπέδου.

β. Στρατόπεδο «Παπακυριαζή»

Πρώτο σημείο αναφοράς στο στρατόπεδο «Παπακυριαζή» αποτελεί το ογκώδες εργοστάσιο του ανατολικού τομέα, ένας από τους μεγαλύτερους στεγασμένους και εσωτερικά ενιαίους χώρους σε ολόκληρη τη Θεσσαλονίκη (5). Δίπλα του, καταγράφηκε μικρότερη βοηθητική μονάδα επισκευών με ιδιότυπη επεξεργασία όψεων, ενώ στην άλλη άκρη του στρατοπέδου, στον δυτικό τομέα, εντοπίστηκε ένα ιδιαίτερα αξιόλογο σύνολο μεσοπολεμικών αποθηκών, σε παράταξη κάθετη προς τη σιδηροδρομική γραμμή μέσω της οποίας άλλοτε εφοδιάζονταν. Οι επτά συνολικά αποθήκες συγκροτούν τρεις κατά βάση παραλλαγές κοινού κτιριακού τύπου και διατάσσονται η μία παράλληλα με την άλλη, σε μικρές αποστάσεις.

5 Στρατόπεδο «Παπακυριαζή», πανοραμική άποψη.

γ. Στρατόπεδο «Μεγάλου Αλεξάνδρου»

Το στρατόπεδο «Μεγάλου Αλεξάνδρου» επεφύλαξε δυο αξιόλογα κτιριακά σύνολα και επιπρόσθετα ένα χαρακτηριστικό διώροφο κτήριο διαμονής οπλιτών το οποίο επαναλαμβάνεται πανομοιότυπο σε στρατόπεδα ανά ολόκληρο τον Ελλαδικό χώρο, συμπεριλαμβανομένου του στρατοπέδου «Πεδίου Άρεως» (6). Ως προς τα σύνολα, στο νότιο τομέα του στρατοπέδου, πλησίον της κεντρικής πύλης, εντοπίστηκε μια ενδιαφέρουσα σύνθεση δομημένων και αδόμητων επιφανειών. Τα δομημένα τμήματα συνίστανται στο μεσοπολεμικό Διοικητήριο, το επίσης μεσοπολεμικό κτήριο διαμονής οπλιτών και τον μεταπολεμικό ναό του στρατοπέδου, πλακισιώνονται, δε, από εκτάσεις είτε ελεύθερες, είτε φυτεμένες με ψηλό πράσινο. Από την άλλη πλευρά, στο βορειοδυτικό άκρο του στρατοπέδου, επισημάνθηκε μια σύνθεση δώδεκα αποθηκών της δεκαετίας του 1960, όλες όμοιες και παρατεταγμένες με απόλυτη συμμετρία εκατέρωθεν ενός κεντρικού δρόμου, σε δυο ομάδες των επτά και πέντε μονάδων, αντίστοιχα.

6 Στρατόπεδο «Μεγάλου Αλεξάνδρου», πανοραμική άποψη.

δ. Στρατόπεδο «Καρατάσιου»

Ολόκληρος ο δυτικός τομέας του στρατοπέδου «Καρατάσιου» αποδείχθηκε διάσπαρτος από ένα μοναδικής ποικιλομορφίας σύνολο κτισμάτων, που συνοψίζει με μοναδικό τρόπο την πρόσφατη αρχιτεκτονική των στρατιωτικών κτηρίων, και μάλιστα σε εξελικτική βάση. Μέσα σε ένα κατάφυτο περιβάλλον με αυτοφυείς φυτεύσεις και μεγάλη ποικιλία ψηλού πρασίνου, αναγνωρίστηκαν τέσσερις κτιριακές ενότητες. Στο δυτικό όριο της στρατιωτικής εγκατάστασης, το Διοικητήριο (7), λίγο ανατολικότερα τρία κάθετα τοποθετη-

7 Στρατόπεδο «Καρατάσιου», δυτικό Διοικητήριο.

8 Στρατόπεδο «Καρατάσιου», Όρχος οχημάτων στη νότια ομάδα κτηρίων.

9 Στρατόπεδο «Ζιάκα», συγκρότημα κεντρικής πύλης.

10 Στρατόπεδο «Ζιάκα», Ξυλουργείο.

11 Στρατόπεδο «Κακιούση», κτιριακές μονάδες προς το ρέμα Δενδροποτάμου.

μένα στην κλίση του εδάφους κτήρια διαμονής οπλιτών, τα δυο εξ αυτών όμοια, και ακόμα ανατολικότερα δυο μεγάλες ομάδες κτηρίων. Η βορειοδυτική, με δεκατρία συνολικά αξιόλογα κτήρια, μεταξύ των οποίων τρεις τριάδες πανομοιότυπων κατασκευών, όλα σε αυστηρή παράταξη γύρω από κεντρικό αδόμητο χώρο, και η νότια, με δεκαπέντε αξιόλογα κτίσματα, μεταξύ των οποίων ο νεότερος ναός του Αγίου Δημητρίου, καθώς και δυο τετράδες και μια δυάδα όμοιων κτηρίων (8).

ε. Στρατόπεδο «Ζιάκα»

Σε βασικό σημείο εστίασης στο στρατόπεδο «Ζιάκα» αναδείχθηκε η κεντρική οδός της στρατιωτικής εγκατάστασης, που ξεκινά από την κύρια πύλη. Πλαισιώνεται από δέντρα μεγάλης ηλικίας, χαρακτηριστικά του κλίματος της Θεσσαλονίκης, καθώς και από οκτώ αξιόλογα κτήρια. Στο δυτικό άκρο, από το μονώροφο Διοικητήριο, χαρακτηριστικό δείγμα κατοικίας του εποικισμού, στο ανατολικό άκρο από συγκρότημα τριών κτηρίων (9), εκ των οποίων το μεσαίο εμφανίζει ομοιότητες με τις αστικές κατοικίες της Θεσσαλονίκης των αρχών του 20^{ου} αιώνα, και τέλος ενδιάμεσα, από ομάδα τεσσάρων λιτών κτιριακών όγκων, που ανάγονται στην περίοδο του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Στην ενδιαφέρουσα αυτή γραμμική ανάπτυξη κτισμάτων και συγκροτημάτων από ένα τόσο ευρύ χρονικό φάσμα, κρίθηκε σκόπιμο να προστεθούν δυο ακόμα κτήρια, αυτή τη φορά σε απόσταση από τον κεντρικό δρόμο. Πρόκειται για το Ξυλουργείο (10), το μοναδικό κτίσμα στα έξι στρατόπεδα που μελετήθηκαν με τη χαρακτηριστική «οδοντωτή» στέγη των βιομηχανικών κτηρίων, και το ορθογωνικό κτήριο των αποθηκών πλησίον της περιφράξης, που αν και απομονωμένο, επαναλαμβάνει ξεκάθαρα τα τυπολογικά, κατασκευαστικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά των κτηρίων της ενδιάμεσης ομάδας της κεντρικής οδού.

στ. Στρατόπεδο «Κακιούση»

Το κεντρικό κτιριακό δυναμικό του Στρατοπέδου «Κακιούση» αποτελεί ένα εξαιρετικά συνεκτικό από μορφολογική και κατασκευαστική άποψη σύνολο, αντίστοιχο του οποίου δεν καταγράφηκε στα υπόλοιπα στρατόπεδα που μελετήθηκαν. Ως μέρος του συνόλου αυτού αναγνωρίστηκαν δέκα συνολικά κτήρια, κατασκευασμένα στα τέλη της δεκαετίας του 1950, εκτός από δυο που κτίστηκαν μεταγενέστερα και πάντως μέχρι τη δεκαετία του 1980. Σημειώνεται, δε, ότι εντός των ορίων του συνόλου περιλαμβάνεται - και ως εκ τούτου καταγράφηκε - ο ναός του στρατοπέδου. Τόσο ο τελευταίος, όσο και τα υπόλοιπα αξιόλογα κτίσματα, διατάσσονται κατά μήκος ενός ενιαίου συστήματος παράλληλων και κάθετα τεμνόμενων οδών, που στα ανατολικά οριοθετούν κεντρική αδόμητη έκταση. Βασικό συνδετικό τους στοιχείο αποτελεί η κατασκευαστική δομή και η διαμόρφωση των όψεων, καθώς όλα είναι κτισμένα με φέρουσες πλινθοδομές και κεραμοσκεπές σκυροδέματος, με τις πλινθοδομές να μένουν εξωτερικά εμφανείς και να κοσμούνται με συνεχείς οριζόντιες ταινίες από πλίνθους (11).

Διαπιστώσεις και συμπεράσματα

Περνώντας στο σημείο αυτό σε ορισμένες γενικές διαπιστώσεις,

12 Στρατόπεδο «Πεδίου Άρεως», Στρατοδικείο, σε καλή κατάσταση.

13 Στρατόπεδο «Παπακυριαζή», αποθήκη δυτ. τομέα, σε μέτρια κατάσταση.

14 Στρατόπεδο «Ζιάκα», κτήριο συγκροτήματος πύλης σε κακή κατάσταση.

15 Στρατόπεδο «Ζιάκα», ενδιάμεσο κτήριο συγκροτήματος πύλης.

16 Στρατόπεδο «Μεγάλου Αλεξάνδρου», νότιο Διοικητήριο.

θα πρέπει καταρχάς να υπογραμμιστεί ότι το καταγεγραμμένο κτιριακό απόθεμα βρέθηκε σε γενικές γραμμές σε καλή έως πολύ καλή κατάσταση. Στη συντριπτική πλειονότητα των κτηρίων, οι φθορές περιορίζονταν σε μικρής κλίμακας βλάβες καθαρά επιφανειακού χαρακτήρα (12), με αξιοπρόσεκτο παράδειγμα το κτιριακό δυναμικό του παραδόξως εδώ και δυο χρόνια εγκαταλειμμένου και επανειλημμένα παραβιασμένου στρατοπέδου «Καρατάσιου». Ακόμα παραπέρα, ένας σημαντικός αριθμός κτηρίων διαπιστώθηκε ότι δεν έφερε καμία ή έστω σχεδόν καμία φθορά, αποτέλεσμα είτε πρόσφατων εργασιών επισκευής ευρείας κλίμακας, είτε εξαιρετικά συστηματικής συντήρησης. Δείγματα αυτής της «πολύ καλής» κατάστασης διατήρησης εντοπίστηκαν κυρίως στο στρατόπεδο «Πεδίου Άρεως».

Οι εξαιρέσεις από την παραπάνω καλή έως πολύ καλή εικόνα εξαντλούνται σε έναν συγκριτικά πολύ μικρό αριθμό κτηρίων, συγκεκριμένα το ενδιάμεσο κτίσμα του συγκροτήματος που στέκει δίπλα στην πύλη του στρατοπέδου «Ζιάκα», και επιπρόσθετα ορισμένες από τις αποθήκες του δυτικού τομέα του στρατοπέδου «Παπακυριαζή» (13). Εδώ, διαπιστώθηκαν φθορές επίσης επιφανειακού χαρακτήρα, πλην όμως σε μεγάλη έκταση, που ενδέχεται να έχει προκαλέσει επιφανειακές βλάβες σε δομικά στοιχεία. Η κατάσταση διατήρησης των συγκεκριμένων κτισμάτων θεωρήθηκε, λοιπόν, σκόπιμο να καταγραφεί ως «μέτρια», αφήνοντας έναν τελευταίο χαρακτηρισμό, αυτόν της «κακής», σε ένα και μόνο κτίσμα, το δυτικό κτήριο του συγκροτήματος της πύλης του στρατοπέδου «Ζιάκα», ολόκληρη η στέγη του οποίου έχει καταστραφεί (14).

Ποιες αξίες μπορεί κανείς να αναγνωρίσει σε αυτό το κατά βάση καλά διατηρούμενο κτιριακό απόθεμα; Μεγάλο μέρος του διεκδικεί αναμφίβολα την ιστορική αξία, καθώς χρονολογείται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, στην περίοδο του μεσοπολέμου ή ακόμα και στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, αρχιτεκτονικά έργα των οποίων αναγνωρίζονται τελευταία όλο και συχνότερα ως άξιοι προστασίας μάρτυρες της ιστορικής μνήμης. Πιο συγκεκριμένα, στα πρώτα χρόνια του 20^{ου} αιώνα ανάγεται το μεγαλύτερο μέρος των κτηρίων που παρατάσσονται γύρω από την κεντρική πλατεία του στρατοπέδου «Πεδίου Άρεως» και ενδεχομένως το ενδιάμεσο κτήριο του συγκροτήματος της πύλης του στρατοπέδου «Ζιάκα» (15). Στο μεσοπόλεμο μπορούμε να τοποθετήσουμε τα κτήρια του στρατοπέδου «Μεγάλου Αλεξάνδρου», πλην του ναού και των βορειοδυτικών αποθηκών (16), καθώς επίσης το γραμμικό σύνολο των αποθηκών του δυτικού τομέα του στρατοπέδου «Παπακυριαζή». Κατά προφορική μαρτυρία, στην περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ανήκουν τα τέσσερα κτήρια του κεντρικού τμήματος της κύριας οδού του στρατοπέδου «Ζιάκα», ενώ στη δεκαετία του 1950 – αρχές της δεκαετίας του 1960 ανάγονται το δυτικό Διοικητήριο του παραπάνω στρατοπέδου (17), το κεντρικό κτιριακό δυναμικό του στρατοπέδου «Κακιούση» και η βορειοδυτική ομάδα αποθηκών του στρατοπέδου «Μεγάλου Αλεξάνδρου».

Για έναν σημαντικό αριθμό κτηρίων πάντως, ελλείψει επαρκών στοιχείων, η αδυναμία επακριβούς χρονολόγησης αφήνει μετέωρη την αναγνώριση ιστορικής αξίας, ειδικά στην περίπτωση του στρατοπέδου «Καρατάσιου». Αντίθετα, εκεί όπου τα πράγματα ήταν πιο ξεκάθαρα, εκτός από τις μεμονωμένες κατασκευές και τα σύνολα ομόχρονων κτηρίων που μόλις αναφέραμε, η αναγνώριση της ιστο-

17 Στρατόπεδο «Ζιάκα», δυτικό Διοικητήριο.

18 Στρατόπεδο «Μεγάλου Αλεξάνδρου», σύνολο βορ.δυτ. αποθηκών.

19 Κτήρια διαμονής οπλιτών στα στρατόπεδα «Μεγάλου Αλεξάνδρου» (επάνω) και «Καρατάσιου» (κάτω).

20 Στρατόπεδο «Καρατάσιου», Όρχος οχημάτων με σκελετό από οπλ. σκυρόδεμα και πλινθοδομές πλήρωσης.

ρικής αξίας έγινε δυνατή και σε μια τρίτη κλίμακα του καταγεγραμμένου αποθέματος. Πρόκειται για τα σύνολα εκείνα που, αποτελούμενα από κτίσματα και συγκροτήματα διαφορετικών εποχών, συγκεντρώνουν σε ενιαίο χώρο κατασκευές από ένα αξιοθαύμαστα ευρύ χρονικό φάσμα. Ως τέτοια, θα επισημαίναμε τα σύνολα που αναπτύσσονται γύρω από τον κεντρικό χώρο του στρατοπέδου «Πεδίου Άρεως» και εκατέρωθεν της κεντρικής οδού του στρατοπέδου «Ζιάκα».

Η δεύτερη αξία στην οποία θα σταθούμε, η «τυπολογική», θα μπορούσε να θεωρηθεί εγγενές κομμάτι όλων των καταγεγραμμένων στοιχείων, δεδομένου ότι αναφερόμαστε σε χαρακτηριστικά δείγματα τόσο της αρχιτεκτονικής των στρατιωτικών κτηρίων, όσο και της συγκρότησης στο χώρο των στρατιωτικών εγκαταστάσεων συγκρότηση που αλλού βασίζεται στην πολλαπλότητα των επιμέρους μονάδων, διάσπαρτων (στρ. «Καρατάσιου») ή συγκεντρωμένων γύρω από κεντρικό χώρο (στρ. «Πεδίου Άρεως», κτιριακό σύνολο Διοικητηρίου στρ. «Μεγάλου Αλεξάνδρου») ή και γύρω από κεντρική οδό (στρ. «Ζιάκα») και αλλού βασίζεται στην ομοιογένεια (στρ. «Κακιούση», σύνολο βορειοδυτικών αποθηκών στρ. «Μεγάλου Αλεξάνδρου») (18) ή στην ομοιογένεια με μικρές παραλλαγές (σύνολο αποθηκών δυτικού τομέα στρ. «Παπακυριαζή»).

Από την άλλη πλευρά, στην κλίμακα του κτηρίου, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι ισχύει μια κατηγοριοποίηση με βάση τη λειτουργία. Διοικητήρια – κτήρια γραφείων, κτήρια επισκευών – συντήρησης, κτήρια διαμονής οπλιτών, κέντρα ψυχαγωγίας μονάδων (ΚΨΜ), μαγειρεία, εστιατόρια και αποθήκες συνοψίζουν τους στεγασμένους χώρους των στρατιωτικών εγκαταστάσεων, οι οποίες στην περίπτωση μας συγκροτούν μια αξιοπρόσεκτη ποικιλία αρχιτεκτονικών μορφών σε κάθε κατηγορία. Αξίζει μόνο να επισημάνουμε ότι στα 61 δελτία κτιριακών μονάδων που συντάχθηκαν καταγράφονται δέκα διαφορετικά Διοικητήρια, εννιά διαφορετικά κτήρια διαμονής οπλιτών (19), ορισμένα από αυτά σε πολλαπλά αντίγραφα εντός του ίδιου στρατοπέδου, οκτώ διαφορετικά κτήρια επισκευών – συντήρησης, επτά διαφορετικά κτήρια αποθήκευσης, και από εκεί και πέρα τρία μαγειρεία, τρία κέντρα ψυχαγωγίας (ΚΨΜ) και δυο εστιατόρια.

Τρίτη αξία που αυτή τη φορά θα τολμούσαμε να αναγνωρίσουμε στη συντριπτική πλειονότητα των κτηρίων και κατ' επέκταση των συγκροτημάτων και συνόλων που καταγράφηκαν είναι η «κατασκευαστική». Πλην ενός συγκριτικά μικρού αριθμού κτισμάτων τα οποία εντοπίζονται στα στρατόπεδα «Καρατάσιου», «Πεδίου Άρεως» και «Παπακυριαζή» και ακολουθούν την τρέχουσα πρακτική του σκελετού από οπλισμένο σκυρόδεμα με πλινθόκτιστες τοιχοποιίες πλήρωσης (20), τα υπόλοιπα κτήρια συγκροτούνται με τρόπο χαρακτηριστικό της μεσοπολεμικής και πρώιμης μεταπολεμικής περιόδου, ένα είδος γέφυρας ανάμεσα στη σημερινή πρακτική και εκείνη των αρχών του 20^{ου} αιώνα, που ήθελε το κτίσμα να αποτελείται από φέρουσες λιθοδομές ή πλινθοδομές, με δάπεδα από ξύλινες ή μεταλλικές δοκούς και στέγες επίσης από ξύλινα στοιχεία.

Η ενδιάμεση αυτή πρακτική, της οποίας χαρακτηριστικά δείγματα αποτελούν τα περισσότερα από τα καταγεγραμμένα κτήρια, θέλει τις τοιχοποιίες φέρουσες, είτε λιθόκτιστες, είτε πλινθόκτιστες, με

21 Στρατόπεδο «Μεγάλου Αλεξάνδρου», λιθόκτιστο κτήριο διαμονής οπλιτών με στέγη σκυροδέματος.

22 Στρατόπεδο «Καρατάσιου», λιθόκτιστο Κέντρο Ψυχαγωγίας Μονάδας (ΚΨΜ) με ξύλινη στέγη.

23 Στρατόπεδο «Μεγάλου Αλεξάνδρου», κτιριακό σύνολο Διοικητηρίου.

24 Στρατόπεδο «Ζιάκα», κτήριο διαμονής οπλιτών με ορθογώνιο περίγραμμα και έκκεντρες εσοχές.

το σκυρόδεμα να περιορίζεται στα δάπεδα και ενίοτε στη στέγη (21), όπου συχνά επιβιώνουν εναλλακτικά οι ξύλινοι σκελετοί (22). Η χρήση ξύλου και στο σκελετό των δαπέδων δεν κατέστη δυνατό να διερευνηθεί, ώστε να οδηγηθούμε σε βάσιμα συμπεράσματα για την παράλληλη επιβίωση δειγμάτων της πρακτικής των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Ακόμα, όμως, κι αν η επαλήθευσή της φαντάζει βέβαιη στα καταγεγραμμένα κτήρια της συγκεκριμένης περιόδου, κοινώς στον πρωταρχικό πυρήνα του στρατοπέδου «Πεδίου Άρεως», δεν θα πρέπει να υποτιμήσουμε το γεγονός ότι πολλά από αυτά τα κτήρια έχουν δεχθεί επανειλημμένες επισκευές τα τελευταία χρόνια και στα πλαίσια αυτών, τα ξύλινα πατώματα ενδέχεται να έχουν αντικατασταθεί με πλάκες σκυροδέματος. Σε αντίθετη περίπτωση, προκύπτει κατασκευαστική αξία και για το ευρύτερο κτιριακό σύνολο του στρατοπέδου «Πεδίου Άρεως», δεδομένης της συγκέντρωσης σε ενιαίο χώρο κτισμάτων με κατασκευαστική δομή χαρακτηριστική διαφορετικών εποχών. Η συγκέντρωση αυτή θα μπορούσε, μάλιστα, να θεωρηθεί εν μέρει ήδη παρούσα, λόγω της διαπιστωμένης συνύπαρξης της ενδιάμεσης και της σύγχρονης πρακτικής στο συγκεκριμένο στρατόπεδο, όπως αντίστοιχα συμβαίνει στο στρατόπεδο «Καρατάσιου».

Μια τελευταία αξία που κρίνουμε ότι χαρακτηρίζει το μεγαλύτερο μέρος των κτηρίων, συγκροτημάτων και συνόλων που καταγράφηκαν είναι η «μορφολογική». Σπεύδουμε εξαρχής να ξεκαθαρίσουμε ότι η αρχιτεκτονική των στρατιωτικών κτηρίων δε χαρακτηρίζεται από εκτεταμένη εκλέπτυνση. Όπως επιβεβαιώνουν και οι κτιριακές εγκαταστάσεις των στρατοπέδων που μελετήθηκαν, η αυστηρή γεωμετρία και η διάχυτη λιτότητα αποτελούν το βασικό πλαίσιο για το πλάσιμο των στρατιωτικών αρχιτεκτονικών έργων τα οποία επιπρόσθετα σπάνια ξεφεύγουν από την αρχή της απόλυτα συμμετρικής ογκοπλασίας και διαμόρφωσης των επιμέρους όψεων με βάση έναν κεντρικό άξονα. Τόσο στο επίπεδο της ογκοπλασίας, όσο και της διαμόρφωσης των όψεων, όμως, επιμέρους διαφοροποιήσεις και ενίοτε αξιοπρόσεκτες εξαιρέσεις οδηγούν σε ενδιαφέρουσες -πάντα για τα δεδομένα της αρχιτεκτονικής των στρατιωτικών κτηρίων- μορφές και ακόμα παραπέρα σε ενδιαφέρουσες συνθέσεις στην κλίμακα του συγκροτήματος και του συνόλου: συνθέσεις βασισμένες στη μορφολογική συγγένεια (στρ. «Κακιούση», σύνολο δυτικών αποθηκών στρ. «Παπακυριαζή») ή ετερογένεια των επιμέρους έργων (στρ. «Πεδίου Άρεως», συγκρότημα πύλης στρ. «Ζιάκα», σύνολο Διοικητηρίου στρ. «Μεγάλου Αλεξάνδρου» (23), στρ. «Καρατάσιου»).

Στην κλίμακα του κτηρίου, αρχής γενομένης από το σχήμα της κάτοψης, διαπιστώνεται μια κυριαρχία του ορθογώνιου περιγράμματος, το οποίο, όμως, σε έντεκα συνολικά κτιριακές μονάδες στα στρατόπεδα «Πεδίου Άρεως», «Κακιούση», «Καρατάσιου» και «Ζιάκα» τροποποιείται σημειακά με κεντρικές ή έκκεντρες εσοχές και κεντρικές, γωνιακές ή έκκεντρες προεξοχές (24). Ειδικά οι κεντρικές και γωνιακές προεξοχές συνδυάζονται σε πέντε από τις παραπάνω περιπτώσεις με καθ' ύψος ανάπτυξη του κτίσματος υπό μορφή κεντρικού πυρήνα και πλευρικών πτερύγων, συνήθως χαμηλωμένων. Η ίδια καθ' ύψος ανάπτυξη απαντάται ωστόσο και σε μονάδα με καθαρά ορθογώνιο περίγραμμα (κτήριο διαμονής οπλιτών στρ. «Μεγάλου Αλεξάνδρου»).

Επιπρόσθετα στο τελευταίο και τις παραλλαγές του, καταγράφο-

25 Στρατόπεδο «Καρατάσιου», περίκεντρο κτήριο μαγειρείων.

26 Στρατόπεδο «Καρατάσιου», Διοικητήριο – κτήριο αποθηκών.

27 Στρατόπεδο «Πεδίου Άρεως», Στρατηγείο, όψη προς Λεωφ. Στρατού.

28 Στρατόπεδο «Καρατάσιου», Αναρρωτήριο.

29 Στρατόπεδο «Πεδίου Άρεως», Βορειοανατολικό Διοικητήριο.

νται τρία δείγματα κτηρίων με κάτοψη σχήματος T στα στρατόπεδα «Καρατάσιου» και «Κακιούση», δυο με κάτοψη σχήματος διπλού T στα στρατόπεδα «Πεδίου Άρεως» και «Παπακυριαζή», και δυο με κάτοψη σχήματος Γ στα στρατόπεδα «Πεδίου Άρεως» και «Κακιούση». Εντοπίστηκαν, ακόμα, δυο περιπτώσεις περικεντρων κτηρίων με οκταγωνική και σταυροειδή κάτοψη στα στρατόπεδα «Πεδίου Άρεως» και «Καρατάσιου» (25), αντίστοιχα, και, τέλος, ένας ιδιαίτερα σύνθετος κτιριακός όγκος, που συνδυάζει πυρήνα κάτοψης σχήματος διπλού T και πλευρικά ορθογώνια υπόστεγα στο στρατόπεδο «Πεδίου Άρεως». Ο όγκος αυτός, μαζί με τρία ασύμμετρα κτήρια σε διάταξη σχήματος Γ (26) και το γειτονικό περίκεντρο κτίσμα στον βόρειο τομέα του στρατοπέδου «Καρατάσιου» αποτελούν ταυτόχρονα τα πιο ενδιαφέροντα δείγματα κλιμάκωσης στην καθ' ύψος ανάπτυξη, που κατά τα άλλα, εκτός εάν επιλέγεται η υποδιαίρεση σε κεντρικό πυρήνα και χαμηλωμένες πλευρικές πτέρυγες, δεν επιχειρείται, δίνοντας έτσι στα περισσότερα κτήρια αυστηρά γεωμετρική μορφή.

Στο επίπεδο της διαμόρφωσης των επιμέρους όψεων, τα κτήρια των αρχών του 20^{ου} αιώνα στο στρατόπεδο «Πεδίου Άρεως», καθώς και το ενδιάμεσο κτήριο του συγκροτήματος της πύλης στο στρατόπεδο «Ζιάκα», παρουσιάζουν αναμφίβολα τη μέγιστη μορφολογική εκλέπτυνση (27) εκλέπτυνση που, ειδικά στα συγκεκριμένα κτήρια, επεκτείνεται στον εσωτερικό χώρο με αξιόλογα κουφώματα, κιγκλιδώματα, δάπεδα και οροφές. Στα υπόλοιπα κτίσματα που καταγράφηκαν, ο εσωτερικός χώρος δεν παρουσιάζει αντίστοιχο ενδιαφέρον, ενώ τα εξωτερικά μέτωπα αποδεικνύονται κατά βάση επίπεδα και οργανώνονται πρωτίστως με την αρχή της τριπλής υποδιαίρεσης: βάση (ανεπίχριστη ζώνη στο κατώτερο τμήμα των εξωτερικών μετώπων), κορμός (επιχρισμένο τμήμα με μονές ή πολλαπλές καθ' ύψος σειρές ανοιγμάτων) και επίστεψη (στέγη ελαφρά προεξέχουσα και εδραζόμενη σε γείσο ορθογωνικής διατομής). Αβαθείς παραστάδες, γραμμές στο επίχρισμα και ανάγλυφες ταινίες, που τονίζουν τις ποδιές ή και ολόκληρο το περίγραμμα των ανοιγμάτων, καθώς και τις θέσεις των ορόφων, συμπληρώνουν κατά περίπτωση το συντακτικό των όψεων (28). Δε λείπουν, δε, τα διάτρητα μέτωπα που συγκροτούνται από σειρές υποστρωμάτων, όπως και οι εξωτερικές προσθήκες, κατά το πλείστον κλιμακοστάσια με συμμετρικούς βραχίονες, που τονίζουν τον κεντρικό άξονα της αντίστοιχης όψης.

Για δυο χαρακτηριστικές εξαιρέσεις από το παραπάνω βασικό πλαίσιο θα μπορούσε να γίνει λόγος στην περίπτωση του βορειοανατολικού Διοικητηρίου του στρατοπέδου «Πεδίου Άρεως» και του κεντρικού κτιριακού δυναμικού του στρατοπέδου «Κακιούση». Το πρώτο δίνει το μέτρο μιας προσέγγισης με τις αρχές του μεταπολεμικού μοντερνισμού (29), ενώ το δεύτερο επιδεικνύει -χωρίς να βρίσκει αντίστοιχο στα στρατόπεδα που μελετήθηκαν- ανεπίχριστα μέτωπα, αφήνοντας τις φέρουσες πλινθοδομές των κτηρίων να αναδειχθούν σε βασικό μορφολογικό στοιχείο.

Αντί επιλόγου: Το κρίσιμο ζήτημα της προστασίας

Με τα στοιχεία και τις διαπιστώσεις που εκθέσαμε μέχρι αυτό το σημείο να καθιστούν σαφές ότι τα επιλεγμένα στρατόπεδα κλείνουν μέσα τους ένα όντως αξιόλογο και αριθμητικά υπολογίσιμο δυναμι-

κό κτηρίων και συνόλων, το ερώτημα που τίθεται επιτακτικά και μένει να απαντηθεί είναι ποια μέτρα πρέπει να ληφθούν για τη διαφύλαξη αυτού του αποθέματος.

Σε μια πρώτη απάντηση, που ως τέτοια δε θα φτάσει συνειδητά στο σημείο να προτείνει υπαγωγές στο θεσμοθετημένο καθεστώς προστασίας μνημείων, συγκεκριμένες χρήσεις ή αναλυτικούς όρους και περιορισμούς δόμησης, θα θεωρούσαμε σημαντικό να τεθεί ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο θα κινηθούν οι μελλοντικές επεμβάσεις ώστε να διαφυλαχθεί η ιδιαιτερότητα των επιμέρους στοιχείων που καταγράφηκαν. Ένα τέτοιο πλαίσιο θα ήταν αναμφίβολα χρήσιμο για τους τωρινούς διαχειριστές τους και κυρίως άμεσα ωφέλιμο για τα ίδια τα κτήρια και σύνολα. Τρεις είναι οι όψεις του:

α) Η συνολική προστασία, με άλλα λόγια η ακέραια διατήρηση κτίσματος, με τυχόν τροποποιήσεις ή προσθήκες να περιορίζονται σε επεμβάσεις καθαρά χρηστικού χαρακτήρα και μάλιστα με την κατά το δυνατόν μικρότερη κλίμακα. Ως κτήρια χρήζοντα τέτοιας αντιμετώπισης θα αναγνωρίζαμε εκείνα που συγκεντρώνουν και τις τέσσερις ποιότητες τις οποίες εντοπίσαμε πρωτίτερα, υπό την αυστηρή προϋπόθεση το τυπολογικό, κατασκευαστικό και μορφολογικό ενδιαφέρον να βασίζεται όχι μόνο στην εξωτερική, αλλά και στην εσωτερική τους μορφή, και μάλιστα από τη δομή μέχρι και τις επιμέρους κατασκευές των εσωτερικών χώρων. Τα κριτήρια αυτά καλύπτουν κατά την άποψή μας τα δεκατρία κτήρια των αρχών του 20^{ου} αιώνα που παρατάσσονται περιμετρικά του κεντρικού χώρου του στρατοπέδου «Πεδίου Άρεως» (30), καθώς και το ενδιάμεσο κτίσμα του συγκροτήματος της πύλης του στρατοπέδου «Ζιάκα». Επιπρόσθετα, η συγκεκριμένη αντιμετώπιση θα θεωρούσαμε ότι αρμόζει και στους τρεις χώρους λατρείας που περιλαμβάνονται στα καταγεγραμμένα κτηριακά σύνολα των στρατοπέδων «Κακιούση», «Μεγάλου Αλεξάνδρου» και «Καρατάσιου» (31), γεγονός που διαμορφώνει το συνολικό αριθμό των υπαγόμενων κτηριακών μονάδων σε εννέα από το σύνολο των εξήντα ενός που καταγράφηκαν (σε επίπεδο αυτοτελών κτηρίων: 17 από τα 99).

β) Η προστασία κελύφους και εσωτερικής διαρρύθμισης, δηλαδή η διατήρηση χωρίς αλλοιώσεις του συνόλου των κατασκευών που συγκροτούν την εξωτερική μορφή του κτίσματος, σε αδρές γραμμές κατακόρυφα εξωτερικά επίπεδα και στέγαση, με ελευθερία στη διαμόρφωση του εσωτερικού χώρου, πλην ενός περιορισμού: τυχόν αναδιάταξη να επιχειρηθεί αποκλειστικά σε επιμέρους ενότητες της κάτοψης, αφήνοντας ανέπαφη τη βασική της υποδιαίρεση. Με τον περιορισμό αυτό, δεν αποκλείουμε σημειακές τροποποιήσεις ή ακόμα και τμηματικές αφαιρέσεις των κατακόρυφων επιπέδων που οριοθετούν τις επιμέρους ενότητες, αρκεί βέβαια να μην τίθεται θέμα στατικής βλάβης, η κλίμακα της παρέμβασης να μη συνεπάγεται υπολογίσιμη απώλεια για την κατασκευαστική αξία του κτίσματος, και τέλος, η ίδια η παρέμβαση να ολοκληρώνεται με μέριμνα για την ανάδειξη του αρχικού ορίου.

Μια τέτοια αντιμετώπιση θεωρούμε απαραίτητη για ένα μεγάλο μέρος των κτηρίων που καταγράφηκαν και που πιο συγκεκριμένα βασίζουν την ιδιαιτερότητά τους κυρίως στη μορφή και τον τρόπο κατασκευής του εξωτερικού περιβλήματος, με τον εσωτερικό χώρο να αποδεικνύεται μάλλον αδιάφορος σε μορφολογικά στοιχεία, ενδεχομένως φορτισμένος με ένα κατασκευαστικό ενδιαφέρον στον τρόπο δόμησης των ενδιάμεσων χωρισμάτων ή της υπερκείμενης ορατής στέγης, σε κάθε περίπτωση, όμως, άξιος προσοχής ως

30 Στρατόπεδο «Πεδίου Άρεως», στρατώνας αρχών 20^{ου} αιώνα με εκτιμώμενη ανάγκη συνολικής προστασίας.

31 Ναός στρατοπέδου «Μεγάλου Αλεξάνδρου» με δέσμευση σε συνολική προστασία.

32 Στρατόπεδο «Πεδίου Άρεως», βορειοανατολικό Διοικητήριο, βόρεια όψη με υλοστάσιο στη θέση του κεντρικού διαδρόμου. Εκτιμώμενη ανάγκη προστασίας κελύφους και εσωτερικής διαρρύθμισης.

33 Στρατόπεδο «Πεδίου Άρεως», κτήριο διαμονής οπλιτών με εκτιμώμενη ανάγκη προστασίας κελύφους και εσωτερικής διαρρύθμισης.

34 Στρατόπεδο «Ζιάκα», κεντρικό Διοικητήριο με εκτιμώμενη ανάγκη προστασίας κελύφους.

35 Στρατόπεδο «Καρατάσιου», Όρχος οχημάτων, εσωτερική άποψη.

36 Στρατόπεδο «Καρατάσιου», Όρχος οχημάτων, εξωτερική άποψη.

προς τον τρόπο επιμερισμού του. Διαιρεμένη σε ισοδύναμα τμήματα ή σε πτέρυγες που πλαισιώνουν αξονικούς διαδρόμους ή συμμετρικά συστήματα κυκλοφορίας, η στεγασμένη επιφάνεια βλέπουμε σε είκοσι επτά από τις εξήντα μια καταγεγραμμένες κτιριακές μονάδες (σε επίπεδο αυτοτελών κτηρίων: 36 από τα 99) να επιμερίζεται με τρόπο χαρακτηριστικό για την αρχιτεκτονική των στρατιωτικών κτηρίων, που ως τέτοιος γίνεται μάλιστα αντιληπτός στις όψεις. Όμοια ανοίγματα ή συνθέσεις ανοιγμάτων σε αντιδιαμετρικά σημεία του κτηρίου ή σε συμμετρικές θέσεις της ίδιας όψης, εσοχές και προεξοχές, υπερυψώσεις και υποβαθμίσεις του κτιριακού όγκου, αναδεικνύουν τη σύνδεση της εξωτερικής μορφής με τη βασική εσωτερική δομή, δικαιολογώντας τη διαφύλαξη αμφοτέρων, ενδεικτικά σε κτήρια του στρατοπέδου «Πεδίου Άρεως» όπως το βορειοανατολικό Διοικητήριο στο οποίο στεγάζονται τα στρατολογικά γραφεία (32), τα δυο συμμετρικά κτήρια διαμονής οπλιτών (33), το κτήριο των ξενώνων και οι τριώροφες πρισματικές μονάδες των δυο δυτικών συγκροτημάτων.

γ) Η προστασία κελύφους, με άλλα λόγια η διατήρηση ανέπαφων των κατασκευών που συγκροτούν την εξωτερική μορφή του κτίσματος, με δυνατότητα αναμόρφωσης του εσωτερικού χώρου σε όλη του την έκταση. Η οδός αυτή ενδείκνυται κατά την άποψή μας για τις υπόλοιπες είκοσι πέντε καταγεγραμμένες κτιριακές μονάδες (σε επίπεδο αυτοτελών κτηρίων: 46 από τα 99), των οποίων οι ιδιαίτερες αξίες πηγάζουν κατά κόρον από τη μορφή και τον τρόπο κατασκευής των εξωτερικών μερών, με το εσωτερικό να μην έχει να προβάλει αξία προσοχής μορφολογικά στοιχεία ή χαρακτηριστική διάταξη χώρων, εκτός ίσως από μια ενδιαφέρουσα από κατασκευαστική άποψη, ορατή εσωτερικά στέγη (34).

Ο συνολικός ανασχεδιασμός θα θεωρούσαμε ωστόσο αναγκαίο να υλοποιηθεί σε ορισμένες περιπτώσεις υπό προϋποθέσεις. Για παράδειγμα, στα κτήρια με ενιαίο εσωτερικό χώρο, ο οποίος οδηγεί με τη μορφή του αυτή σε ενδιαφέρουσες κατασκευαστικές ή και μορφολογικές λύσεις στο εξωτερικό περίβλημα, όπως μεγάλου ανοίγματος ζευκτά ή γραμμικές ομάδες φεγγιτών, αναγνωρίζουμε μια άυλη ποιότητα που θα έπρεπε κατά την άποψή μας να αναδειχθεί σε ενδεχόμενη αναδιάρθρωση της στεγασμένης επιφάνειας. Αναφερόμαστε συγκεκριμένα στο εργοστάσιο και τις δυτικές αποθήκες του στρατοπέδου «Παπακυριαζή», καθώς και στα δυο κτήρια ψυχαγωγίας οπλιτών στα βόρεια και στους όρχους οχημάτων στα νότια του στρατοπέδου «Καρατάσιου» (35).

Επίσης στους όρχους οχημάτων του στρατοπέδου «Καρατάσιου», η διαφύλαξη του ρυθμού της χαρακτηριστικής συστοιχίας υποστυλωμάτων της δυτικής όψης κατευθύνει στην ευθυγράμμιση των τυχόν εγκάρσιων χωρισμάτων μιας νέας εσωτερικής διαμόρφωσης με τα εν σειρά δομικά στοιχεία (36). Αντίστοιχα, στο Ξυλουργείο του στρατοπέδου «Ζιάκα», η ανάδειξη της οδοντωτής οροφής ωθεί στην ευθυγράμμιση των νέων εγκάρσιων χωρισμάτων με τις βάσεις των στεγών. Τέλος, στα τρία ασύμμετρα κτήρια του βόρειου τομέα του στρατοπέδου «Καρατάσιου», η χαρακτηριστική πυργοειδής προεξοχή δηλώνει ξεκάθαρα τη θέση του πυρήνα κατακόρυφης επικοινωνίας και αυτήν την ιδιότητα θα θεωρούσαμε σκόπιμο να διατηρήσει.

Κλείνοντας, δε θα πρέπει να παραλείψουμε ότι στην κλίμακα του συνόλου, η προστασία επεκτείνεται και στον αδόμητο χώρο. Για το

37 Στρατόπεδο «Μεγάλου Αλεξάνδρου», φυσικό περιβάλλον κπριακού συνόλου Διοικητηρίου.

λόγο αυτό, σε κτιριακές ενότητες με αξιόλογο φυσικό περιβάλλον, όπως εκείνες των στρατοπέδων «Πεδίου Άρεως», «Ζιάκα», «Μεγάλου Αλεξάνδρου» και «Καρατάσιου» (37), θα θεωρούσαμε αναγκαία τη συντήρηση και διαχείριση του υφιστάμενου πρασίνου. Ως προς τη δόμηση, στα καταγεγραμμένα σύνολα του στρατοπέδου «Μεγάλου Αλεξάνδρου», η περαιτέρω οικοδομική δραστηριότητα θα πρέπει να αποκλειστεί. Αντίθετα, εντός των ορίων των αξιολογών ενότητων των υπόλοιπων στρατοπέδων θα μπορούσε να γίνει δεκτή υπό όρους και ειδικά στα στρατόπεδα «Πεδίου Άρεως» και «Κακιούση», καθώς και στη βόρεια ομάδα κτηρίων του στρατοπέδου «Καρατάσιου», υπό την προϋπόθεση διατήρησης αδόμητων των ελεύθερων κεντρικών χώρων τους. Τέλος, στις δυτικές αποθήκες του στρατοπέδου «Παπακυριαζή», η σιδηροδρομική γραμμή μέσω της οποίας τα μεσοπολεμικά κτίσματα εφοδιάζονταν και κατά μήκος της οποίας παρατάσσονται θα θεωρούσαμε απαραίτητο να αναδειχθεί.